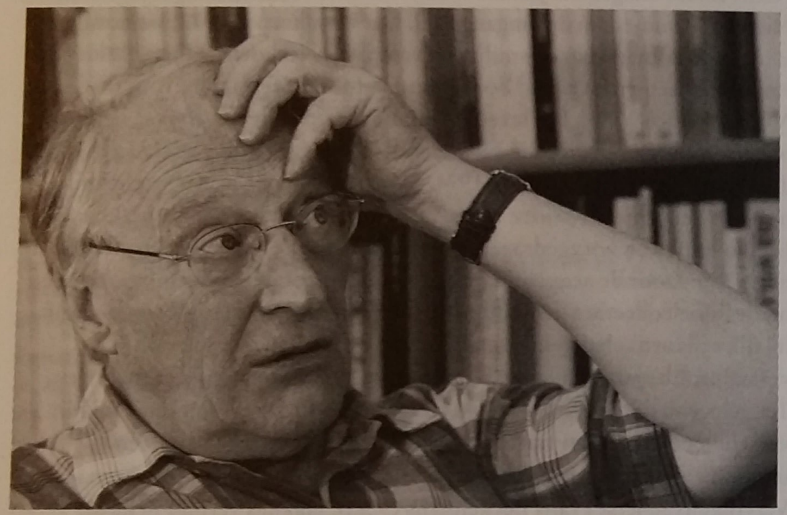

Alfons Jaakke: 'Stukje nagel dat wordt losgeknipt ...'

Interview

'Je kunt niet eindeloos poetsen en polijsten.' Interview met vertaler Alfons Jaakke

Margot C. Berends

'Een loopbaan is als een stukje nagel,' zegt Alfons Jaakke voorafgaand aan het interview waarin hij over zijn levensloop als bijbelvertaler vertelt. 'Het groeit langzaam naar boven, tot het helemaal aan de rand zit. En dan wordt het afgeknipt. Of het breekt vanzelf af.'

Hij zegt het lachend, met het hem eigen relativeringsvermogen. Maar tegelijk spreekt er iets uit van zijn gevoel voor dramatiek. Hij zet zijn woorden graag kracht bij met gebaren, zoekt naar vergelijkingen. Zo tastend vertelt hij over zijn loopbaan als bijbelvertaler. Onlangs, in november 2002, nam hij afscheid van het Nederlands Bijbelgenootschap, omdat hij met pensioen gaat.

Vertaalliefde

Van z'n twintigste tot z'n dertigste was Jaakke priester-monnik in het klooster van de paters benedictijnen in Egmond-Binnen. 'In mijn gymnasiumtijd had ik godsdienstles van pater Van Kilsdonk. Hij wist zijn liefde voor de Bijbel op mij over te brengen en bracht tegelijkertijd ons, gymnasiasten, op een bewogen manier in contact met spiritualiteit en levensbeschouwing. Daardoor ging het kloosterleven mij trekken. Ik ben toen een keer bij de benedictijnen wezen kijken en was onder de indruk van de schoonheid van de gregoriaanse zang en van de manier waarop de liturgie bedreven werd. Ik besloot daar in te treden en de filosofische en theologische opleiding te volgen.'

Jaakke verdiepte zich in het Oude en Nieuwe Testament, in exegese, en vroeg zich al snel af hoe de Bijbel in een Nederlands vertaald zou kunnen worden dat recht doet aan de tekst en tegelijk ook bevattelijk is voor de lezer. 'Ik was eigenlijk niet zo gecharmeerd van de manier waarop bijvoorbeeld in de *Petrus Canisiusvertaling* en in de *NBG-vertaling 1951* met de tekst werd omgegaan. Zo is mijn vertaalliefde ontstaan en mijn

drang om daar iets mee te doen.' Jaakke waagde zich aan het maken van eigen vertalingen, maar niet meteen van de Bijbel. Hij was ook bezig met spiritualiteit en vertaalde zo *Het contemplatieve leven*, een werkje van Philo van Alexandrië over de 'secte' van de therapeuten. 'Zij hadden een bepaalde visie hoe je jezelf en anderen kunt genezen tot een gezonder geestelijk leven. Toen ik *Het contemplatieve leven* vertaalde was ik 23 jaar. Ik heb het nog ergens, helemaal uitgeschreven, maar of het nu nog wat waard is ...' Jaakke lacht: 'Het is een soort jeugdzonde van me geweest.' De *Petrus Canisiusvertaling* viel op door de moralistische instelling en door het gemak waarmee zij de tekst van de *Septuaginta* volgde, aldus Jaakke. De *NBG-vertaling 1951* viel op door het op de voet volgen van de grondtekst ten koste van het Nederlands en door de houterigheid en moeilijke toegankelijkheid, vanwege de aansluiting bij de taal van de *Statenvertaling*. Een leermeester van Jaakke, de nieuwtestamenticus Paulus Andriessen, stimuleerde hem om zelfstandig een vertaling te maken van 1 en 2 Tessalonicenzen. Die vertaling is begin jaren zestig gepubliceerd in het *Benedictijns Tijdschrift*.

Verouderde 'nieuwe' vertaling

Intussen was ook bij het Nederlands Bijbelgenootschap de overtuiging ontstaan dat de *NBG-vertaling 1951* weliswaar een grote verspreiding in het land had en op de kansel gebruikt werd, maar toch veel te moeilijk was voor de gemiddelde lezer. Jaakke: 'Met name voor de jeugd. De "nieuwe" vertaling was qua taalgebruik, woordkeuze en zinsbouw voor de lezer van rond 1960 eigenlijk al verouderd. Op de afdeling Vertalen van het NBG besefte men: wij kunnen niet volstaan met deze vertaling. De serie *De bijbel in hedendaags Nederlands* is toen opgezet. De bijbelboeken verschenen per deeltje. Die sloegen aan; het taalgebruik was moderner, niet oppervlakkig en populair, maar verstaanbaarder en toegankelijker. Bovendien stonden er foto's, noten en aantekeningen bij de tekst. Inmiddels had het Amerikaans Bijbelgenootschap een vertaling van het Nieuwe Testament gemaakt voor mensen die het Engels als tweede taal spraken: *Good News for Modern Man.* Uitgeverij Van Dishoeck wilde daar een Nederlandse vertaling van maken. Daarvoor moest toestemming gegeven worden door het Nederlands Bijbelgenootschap. Het NBG had echter in de statuten staan dat er alleen bijbelvertalingen gemaakt mochten worden vanuit de grondtekst. Daar had Van Dishoeck natuurlijk geen zin in, het zou extra tijd en geld kosten, en men wilde gewoon in drie maanden even die Engelse tekst laten vertalen. Inmiddels was het NBG wel wakker geschud. Kennelijk was er een markt voor een dergelijke vertaling. *De bijbel in hedendaags Nederlands* vorderde slechts langzaam en de vertaler, Frans Visser, was bijna met pensioen. Als opzet voor een complete bijbelvertaling is die serie toen niet voortgezet. Het NBG zocht iemand die een Nederlandse vertaling van het Nieuwe Testament zou kunnen maken op dezelfde manier als *Good News for Modern Man.*'

Godsgeschenk

Alfons Jaakke was halverwege de jaren zestig al eens in contact geweest met het NBG. Zijn vertaling van 1 en 2 Tessalonicenzen had de aandacht getrokken. De toenmalige secretaris van de afdeling Vertalen, M.E. Duyverman, belegde eens een vergadering met allerlei particuliere bijbelvertalers uit het land en had ook Jaakke uitgenodigd. Toen het NBG op zoek ging naar een vertaler van het Nieuwe Testament in de omgangstaal, herinnerde het hoofd van Vertalen zich de jonge benedictijn. Duyverman vroeg hem of hij genegen was deze taak op zich te nemen, en zo kwam Jaakke in 1969 in dienst van het Nederlands Bijbelgenootschap. 'Ik was in 1966 weggegaan uit de abdij, niet omdat ik het kloosterleven als zodanig opeens niet meer kon waarderen, maar omdat ik me daar gewoon niet meer gelukkig voelde. Eerst heb ik pastoraal werk gedaan in Maastricht, daarna ben ik teruggegaan naar mijn geboorteplaats, Amsterdam. Ik heb pogingen gedaan om in het godsdienstonderwijs terecht te komen, maar heb daarvan afgezien omdat ik voelde dat ik daarvoor niet zo geschikt was. Toen kwam die oproep van het NBG, in 1968. Ik heb dat ervaren als een soort godsgeschenk uit de hemel. Dat ik daarvoor gevraagd werd! Zoiets had ik nooit kunnen vermoeden, ik had er ook nooit naar gestreefd. Ik heb het altijd als een vingerwijzing Gods beschouwd dat ik op grond van mijn belangstelling voor het vertalen en op grond van mijn vroegere contacten opeens door het bijbelgenootschap gevraagd werd.'

Niet te ingewikkeld en niet te simpel

Voordat Jaakke aan het vertalen sloeg, verdiepte hij zich grondig in de vertaalmethode die de linguïst E.A. Nida had ontwikkeld voor eenvoudige vertalingen in het Engels en Spaans, voor mensen die deze talen niet als moedertaal hadden. 'Hij probeerde een vertaling te maken die de niet-bijbellezer wist te raken. Qua woordniveau en zinsbouw niet te ingewikkeld, maar ook niet te simpel. Je kunt zeggen dat zo'n vertaling misschien mikt op een wat grauw gemiddelde, maar in de landen van de Derde Wereld waarin vertalingen in eigen talen niet bestonden, moest Nida zich wel richten op een Engels of Spaans dat als tweede taal gesproken werd. De lezers hadden een vrij beperkte woordenschat, een geringe grammaticale kennis en wisten bovendien weinig of niets van de Bijbel. Dat Nida voor die mensen een wetenschappelijke methode heeft ontwikkeld, was een opzienbarende en vernieuwende gedachtegang, heel knap. Natuurlijk is er veel achterhaald, ook van de methodiek van Nida.

Ik vind echter dat je zijn opvattingen en inzichten onrecht doet door ze buiten het kader van de historie te plaatsen en ze te lijf te gaan met wat we nu weten over vertaalwetenschap en vertaalmethodiek.
Dat het NBG opengestaan heeft voor de methode van Nida en die in Nederland wilde toepassen, vind ik getuigen van durf en inzicht. Dit probleem geldt namelijk ook voor Nederlanders die op hetzelfde niveau eigenlijk het Nederlands niet aankunnen; mensen voor wie vertalingen als de *Petrus Canisiusvertaling* en de *NBG-vertaling 1951* te moeilijk zijn, omdat deze lezers een beperkte woordenschat en een gering gevoel voor zinsbouw en grammatica hebben. De drang om het evangelie ook bij deze mensen te brengen, heeft het NBG ertoe gebracht om deze methode te gebruiken.' De uiteindelijke vertaling, *Groot Nieuws voor U*, is overigens bij een veel breder publiek terechtgekomen.

Vallen en opstaan

Jaakke vond het interessant om met een vertaalmethode te vertalen. Hij was wel met vertalen bezig geweest, maar deed dat gevoelsmatig en in een Nederlands waarvan hij dacht dat het toegankelijk en begrijpelijk was. Nadat hij zich een half jaar lang in Nida en de dynamisch-equivalente methode had verdiept, had hij geleerd hoe je een vertaling ook wetenschappelijk kunt onderbouwen. Maar hij vond het in het begin erg moeilijk om die twee, gevoel en wetenschap, te combineren.
'Ik werd wat het Grieks betreft begeleid door de nieuwtestamentici R. Schippers, hoogleraar aan de VU, J. Smit Sibinga, hoogleraar aan de UvA, en G.P. Luttikhuizen, later hoogleraar in Groningen, en wat het Nederlands betreft door Kees Fens. Maar daar zit je dan: met het Griekse Nieuwe Testament vlak voor je op het bureau en rechts *Good News for Modern Man* en de Spaanse tegenhanger daarvan, en links woordenboeken enzovoorts. Ik heb aan alle kanten moeten tasten, soms stuklopen, weer teruggaan, een nieuwe weg inslaan, voordat ik een handleiding, een kompas in handen had op grond waarvan ik kon zeggen welke richting ik moest inslaan. En dan is het eerst veel vallen en opstaan, voordat het echt een beetje goed gaat.
Qua woordniveau heb ik het wel snel onder de knie gekregen, toen ik voor mezelf afgebakend had wat kon en wat niet kon. Maar de stijl en ook het probleem welke woorden, zinnen en metaforen nog aanvaardbaar en welke niet meer aanvaardbaar waren voor een dergelijke vertaling, vond ik uiterst moeilijk. Ik denk niet dat ik daar echt uitgekomen ben. Woorden als gemeente, genade, ontferming, zonde, moet je die nu openbreken of juist niet? De vertaling daarvan heeft zich tijdens die jaren ook wel eens gewijzigd en achteraf moet ik erkennen dat het geheel niet overal coherent is. Je maakt een ontwikkeling door en het is jammer dat die ontwikkeling niet helemaal tot stabiele beslissingen geleid heeft. Maar de korte tijd waarbinnen een en ander moest gebeuren, maakte geen zelfcorrectie meer mogelijk, ik kon geen afstand nemen.
De opzet was dat het binnen twee jaar af moest zijn, dat is uiteindelijk drie jaar geworden. Langer kon echt niet, er was al genoeg geld in gestoken, het moest op de markt. En dan komt je eigen geweten aan de orde, en dan bedoel ik niet eens zozeer je geweten vanuit het geloof, maar het wetenschappelijk geweten. Ben ik nog wel zo zuiver bezig dat ik dit van het begin tot het eind voor mezelf kan verantwoorden? Maar ik denk dat het een algemeen probleem is van elke vertaler en misschien ook wel van elke schrijver en dichter. Je bent bezig met iets op papier te zetten, met een scheppend werk, en tegen het einde bekruipt je toch altijd weer het gevoel dat het begin misschien toch niet zo best was, of dat het nog wel iets beter had gekund. Het gevaar bestaat dan dat er nooit iets uit je handen komt. Het vrijgeven van wat je gemaakt hebt, is tegelijkertijd een vreugde en een kwelling. Het is maar goed dat er een bestuur of een uitgever is die tegen de auteur zegt: nu is het genoeg geweest, en nú inleveren. Je kunt niet blijven poetsen en polijsten. Het is als met kinderen: je zult er een keer afstand van moeten nemen, je moet ze op eigen benen laten staan. Ik schaak graag, en een bekende uitspraak in de schaakwereld is: het betere is vaak de vijand van het goede. Als je in een schaakpartij op zoek bent naar de beste zet, kom je nooit tot een goede zet, laat staan dat je misschien überhaupt tot een zet komt omdat je gewoon door je tijd gaat.'

Hinkend op twee gedachten

Na dit eerste grote project hield Jaakke zich enige tijd bezig met onderzoek naar de verschillende uitgaven die er van de *Statenvertaling* op de markt zijn. Hij concludeerde dat alle versies hadden geworsteld met aan de ene kant het honoreren van het eigene van deze vertaling en aan de andere kant het toegankelijk maken voor de moderne lezer. Daarbij hinken de aangepaste versies op twee gedachten. Jaakke: 'Waar wijzig je welke woorden? Waar slaat de angst toe en zeg je: oh, maar dat is zó dierbaar, dat wijzigen we niet? Men schafte overal de derde naamsvals-n af, maar men liet het in twee gevallen weer staan: 'in den beginne', waar Genesis en Johannes mee openen. De ene keer verving men het woord 'tijgen' in 'gaan' of 'ergens komen', maar in een ander geval werd het weer gehandhaafd, omdat men het toevallig in een lied of een psalmberijming mooi vond en het teruggevonden moest kunnen worden in een citerende bijbeltekst.' Jaakke concludeerde dat de moderne *Statenvertaling*-edities eigenlijk beneden de maat waren en adviseerde dat er een nieuwe wetenschappelijk goed aangepakte aanpassing zou moeten komen. Die is er nooit gekomen omdat de bestaande edities toch een zekere verspreiding

hebben, en de kosten en de moeite van een nieuwe versie niet in verhouding zijn tot de groep Statenvertalinggebruikers.

Geestelijke steun

In 1977 besloot het NBG, samen met de Katholieke Bijbelstichting (KBS), om na het Nieuwe Testament ook het Oude Testament in de omgangstaal te vertalen. Jaakke werd weer gevraagd, maar nu samen met andere vertalers: de oudtestamentici Kees Verdegaal en Ferenç Postma en later met Harry Sysling en de neerlandica Mieke van Straten. De begeleidingscommissie bestond uit de oudtestamentici N.J. Tromp namens de KBS (verder in deze *MAW* vindt u ook een bijdrage van hem, *red.*) en C.J. Labuschagne namens het NBG. Verder was er bij elk bijbelboek een andere adviseur.

Jaakke vond het teamwerk veel aantrekkelijker. 'Vertalen is een individueel werk, ik denk maar aan Luther of Hieronymus, maar de samenwerking met andere hebraïci betekende toch een geestelijke steun. Het vertalen zelf is een eenzaam vak, je moet altijd maar doorduwen en beslissingen nemen, en dan is de aanwezigheid van collega's die je daarbij kunnen helpen gewoon heel prettig. En je kunt gebruikmaken van elkaars wetenschappelijke kennis. De gemeenschappelijke vergaderingen een keer in de drie maanden, waarin je met elkaar teksten besprak, waren erg aangenaam. Fijn was ook de aanwezigheid later van vertaalwetenschapper Jan de Waard en mevrouw M.B. Feith, die als neerlandica een geheel eigen inbreng had en een erg poëtisch taalgevoel bezat. Het was fijn met haar te werken, ze was kritisch; je werd meer bevraagd, niet alleen over wat de Hebreeuwse tekst aanbood, maar ook op wat jij als vertaler haar aanbood. Door de tijdsdruk, ook hier weer, moest er soms zoveel vaart achter de vertaling gezet worden dat er toch hier en daar oppervlakkige teksten werden ingeleverd. Ook de aanpak van stijl en van woordgebruik binnen het totaal van het Oude Testament waren af en toe te uiteenlopend. Misschien is dat wel nooit te voorkomen.'

Jaakke is een van de weinige mensen in de huidige tijd die zowel het Nieuwe als het Oude Testament hebben vertaald. Is er verschil? 'Ik vind het qua vertaalaanpak niet anders. Wel vind ik het Oude Testament rijker in die zin dat het een grotere gevarieerdheid van genres en stijlen heeft. Er komt veel poëzie voor waarin gebruik wordt gemaakt van metaforen, vergelijkingen en parallellismen, en daardoor wordt het veel boeiender en aantrekkelijker om te vertalen.'

Drie grote projecten

Drie grote projecten nam Jaakke vervolgens ter hand, die we hier kort de revue laten passeren. Samen met Evert Tuinstra was hij eindredacteur van

het boek *Om een verstaanbare bijbel*, waarin de Nederlandse vertalingen na de *Statenvertaling* behandeld worden. Vervolgens was hij een van de vertalers van de *Startbijbel*, een vertaling voor kinderen van 8 tot 10 jaar, met een eenvoudige zinsbouw en een voor die leeftijd toegankelijke woordenschat. In de tussentijd heeft Jaakke zich ingezet voor het behoud van de bijbelcollectie van het NBG. Hij zorgde ervoor dat de bijbels gerestaureerd werden, dat de collectie werd aangevuld en droeg ertoe bij dat de bibliotheek een volwaardig onderdeel van de afdeling Vertalen werd, met alle benodigde literatuur en naslagwerken die de vertalers bij hun werk nodig hebben.

Pastorale bewogenheid

Daarnaast gaf Jaakke op alle mogelijke manieren zijn kennis aan anderen door. Hij schreef artikelen en gaf lezingen over bijbelvertalen, over de geschiedenis ervan, over bijbeluitgaven. En hij beantwoordde vele brieven met vragen uit het land, over bijbelvertalingen: 'Dat heb ik altijd met veel plezier gedaan. Ik beantwoordde die brieven vanuit mijn wetenschappelijke ondergrond, maar tegelijk vanuit een pastorale bewogenheid. Je zag dat mensen worstelden met wat teksten te zeggen hadden maar ook vaak met de vraag hoe het kan dat vertalingen verschillende wegen gaan. Zo was er een vraag van een oude meneer die in de *Statenvertaling* las dat de wijsheid zich vermaakte met zijn schepping, en in de *NBG-1951* las hij dat de wijsheid zich verblijdde met zijn schepping. Hij vroeg me: dat zijn toch heel andere woorden, met verschillende betekenissen? Ik kon die man geruststellen dat in het zeventiende-eeuwse Nederlands vermaken zich verblijden betekende, en niet ons huidige zich vermaken.'

Flonkerend licht

Momenteel is Jaakke met zijn laatste grote project bezig, opnieuw een vertaalproject. Hij vertaalt de Psalmen voor de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV). Hij had al zijn bijdrage geleverd aan de voorbereiding van het project, bij het opstellen van de vertaalprincipes en met het maken van een opzet voor de organisatie. Daarbij had hij het willen laten, want hij vond het tijd worden voor een nieuwe generatie vertalers. Het was door de vertraging die het project opliep dat de vertaalcoördinator, Robert Scholma, hem vroeg of hij de Psalmen voor zijn rekening zou willen nemen. In 1998 begon hij ermee.

Jaakke wordt bijgestaan door de hebraïcus Harm van Grol; deze geeft een analyse van de Hebreeuwse tekst, van de structuur, hij geeft aan wat de strofe-/versindeling is, welk teksttype het is, hoe parallellismen zijn opgebouwd, de modaliteiten van de psalm, enzovoort. Jaakke: 'Dat geeft

mij zo'n houvast dat ik op grond daarvan met groot gemak mijn basisvertaling kan maken. Ik doe dat met veel vreugde, en ook met de eisen die ik gezien alle ervaring aan mezelf stel. Ik eis van mezelf een optimale vertaling, qua klank, ritme, poëtische aanpak, tekstgetrouwheid, voorleesbaarheid. Alle ervaringen, ook negatieve, van wat beter kan en hoe het niet zou moeten, komen hier tot hun recht en kan ik gebruiken om een rijp product te leveren; een soort slotakkoord waarvan ik hoop dat het klinkt als een klok. Maar niet zonder de hulp van de neerlandici Wim Bronzwaer, helaas overleden, en Tom van Deel (docent aan de UvA), met hun taalgevoel voor ritmiek en klank. Zij hebben een wezenlijke inbreng in het opkrikken van mijn basisvertaling.
Het is een schitterende afsluiting van mijn loopbaan. Niet alleen puur als vertaler, maar ook in het kader van mijn omgang met de Bijbel. Ik zie de Psalmen als een soort prisma waarin alle stralen van de Bijbel samenkomen, stralen die tot een flonkerend licht worden. De Psalmen gaan mij ter harte en ik hoop dat ze ook de harten van de lezers zullen stelen. Ik heb altijd al van de Psalmen gehouden, al was het alleen maar door mijn kloosterervaring. De Psalmen staan niet voor niets in het hart van het kloosterleven, de monniken beginnen ermee en eindigen ermee: "Zeven maal per dag zal ik u loven en midden in de nacht sta ik op om u te loven." Dat ik nu mijn steentje mag bijdragen door ze door te geven aan een nieuwe generatie, dat vind ik een soort genadegave.'

Een vrij hard vak

Jaakke vertelt tot slot over het vertaalvak: 'Vertalen is een uitermate intensieve bezigheid, je bent altijd maar bezig met wikken en wegen, dit woord niet, dat woord wel, het is niet zoiets waar je 's ochtends om 9 uur mee begint en om 5 uur mee stopt. De woorden en teksten blijven in je achterhoofd meezoemen, je staat ermee op en je gaat ermee naar bed, je gaat er het weekend mee in en je gaat er ook het weekend weer mee uit. Ik droom er wel eens van. Dromen van angst: angst het niet goed te doen, of het nooit goed te doen, of fouten te maken, of commentaar of kritiek te krijgen. Kritiek kan je raken, omdat je ervan uitgaat dat je het goed en mooi doet. Er zijn echter altijd mensen die het maar niks vinden, of ze vinden dat het heel anders moet; of ze vinden dat vertalen, gezien de eenheid van inhoud en vorm, als zodanig onmogelijk is, en dus ook niet moet plaatsvinden. Vertalen is toch het baren van een kind, en op dat kindje worden voortdurend op- en aanmerkingen gemaakt.
Ik heb vertalers gezien die werkelijk bleek wegtrokken, die helemaal ineenklapten omdat ze door medevertalers of anderen bekritiseerd werden. Het is dus ook een vrij hard vak, temeer omdat een vertaling van de Bijbel niet bekeken wordt door enkele wetenschappers, maar door heel

bijbellezend Nederland. En iedereen meent te weten "wat er werkelijk staat". Dat kun je niemand kwalijk nemen, want die bijbeltekst is voor de lezers niet zoals een tekst van Shakespeare of een detective, maar is ook de tekst waarop zij hun geloof baseren en waarvanuit ze het beleven en ervaren.'

Boekenplanken

Zoals de monniken hun dag beginnen en eindigen met de Psalmen, zo begon en eindigt Alfons Jaakke zijn loopbaan met de Psalmen. In die zin is hij monnik gebleven, ook al door het monnikenwerk dat bijbelvertalen bij tijd en wijle is. Eind november werd hij 'losgeknipt' van het Nederlands Bijbelgenootschap. Zijn woorden staan echter nog jarenlang op allerlei boekenplanken, bij mensen thuis en in bibliotheken.

Mw. M. C. Berends is freelance journalist en was in het verleden werkzaam bij het Nederlands Bijbelgenootschap.